

John Locke

John Locke'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (1690) adlı eseri ampirizm (deneyselcilik) felsefesinde büyük bir dönüm noktası olarak bilinir. Ancak aşağıdaki parçaların çoğunun alındığı, denemenin dördüncü kitabı pek bilinmez; bu kitapta Protestanlıktan ve Katoliklikten tam bir kopuşu simgeleyen, dindeki rasyonalist hareketi kontrol eden prensipler belki de en anlaşılır biçimde ifade edilmiştir. Locke'un ifadeleri On Yedinci yüzyıl İngiltere'sindeki mezhepler arası din savaşları bağlamında okunmalıdır.

(John Locke'un aynı kitabından alınma bir diğer bölümün 690. sayfada yer aldığı okurun gözünden kaçmamış olmalıdır. Biri yazarın kendi kaleminden, diğeri ise yorumcusundan alınmış metinlerin her ikisini de yazarın önemine binaen sunuyoruz.)

Yaşadığımız çağın cehalet çağı olmadığının ve bu nedenle en kolay biçimde tatmin edilemeyeceğinin farkındayım. (...) Aydınlar dünyası bugün bilimlerdeki ilerleme için muazzam tasarımlar yapan usta yapımcılar olmadan gelecek nesillerin hayran olacağı anıtlar bırakamıyor: Ancak herkes Boyle veya Sydenharn olmayı umut etmemeli. Huygenius ve emsalsiz Bay Newton gibi ustalar çıkaran bir çağda, aynı akımın içindeki başka kişiler için zemini biraz temizlemek ve bilgi yolunu dolduran bazı çöpleri kaldırmak üzere alt düzey emekçiler olarak çalışma hevesi yeterlidir; yaratıcı ve gayretli kişilerin gayretleri, kaba, taklitçi veya anlaşılmaz terimlerin eğitilmiş kişilerce anlamsızca kullanımı tarafından engellenmeseydi, kesinlikle çok daha gelişmiş bir dünyada yaşıyor olurduk. (...)

(...) Fikir ile bilginin arasındaki sınırları aramalıyız; hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımız şeyleri hangi ölçülere göre inceleyeceğimizi bulmak için onaylama biçimimizi düzenlemeli ve inançlarımızı değiştirmeliyiz. Bunun için ben aşağıdaki yöntemi takip edeceğim:

İlk olarak, bir insanın gözlemlediği ve zihninde olduğunu bilinçli bir biçimde bildiği fikirlerin, nosyonların veya siz ne olarak adlandırmak istiyor-sanız onların asıllarını ve anlama yetisinin bunlarla nasıl donatıldığını araştıracağım.

İkincisi, anlama yetisinin bu fikirlerle ve onların kesinliğiyle, kanıtlarıyla ve kapsamıyla hangi bilgilere eriştiğini göstermeye çalışacağım.

Üçüncüsü, inanç veya fikirlerin doğası ve zemini konusunda bazı araştırmalar yapacağım, yani doğruluğuna dair elimizde kesin bir bilgi olmayan bir önermeye doğru dememizi sağlayan onayı inceleyeceğim. Bu aşamada onayın sebeplerini ve derecelerini incelemek için fırsatım olacak. (...)

Bazı kişilerde, anlama yetisinde doğuştan gelen belirli prensipler ve insan zihnine damgalanmışçasına ruhun varoluşundan beri sahip olduğu, kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği bazı birincil nosyonlar, karakterler olduğu hususunda yerleşmiş bir fikir vardır. Önyargısız okuyucuları bu varsayımın yanlışlığına ikna etmek için, insanların sadece kendi doğal yeteneklerini kullanarak, doğuştan gelen etkilerin yardımı olmaksızın sahip oldukları tüm bilgilere erişebileceklerini ve böylesi asıl nosyonlar ve prensipler olmaksızın bilgilerde kesinlik sağlayabileceklerini göstermem yeterli olacaktır (konuşmanın sonraki kısımlarında bunu gösterebileceğimi umuyorum).

Gelin insan zihnini üzerinde hiçbir harf, hiçbir fikir bulunmayan beyaz bir kâğıt gibi düşünelim; nasıl olur da bu zihin fikirlerle dolar? İnsanoğlunun faal ve sınırsız hayal gücünün neredeyse sınırsız bir çeşitlilikle boyadığı bu boş depo nasıl bu hale gelir? Nasıl aklın ve bilginin tüm malzemelerine sahip olur? Benim buna cevabım tek bir kelimedir: DENEYİM. Tüm bilginiz bunun üzerine kurulmuştur ve neticede bilgileri bunun içinden türetir. Gözlemlerimiz ya harici duyumsanabilir nesneleri ya da zihnimizin algıladığı ve düşündüğü iç faaliyetleri kullanır; anlama yetimize düşünme malzemelerini sağlayan işte budur. Bu ikisi, sahip olduğumuz veya doğal olarak sahip olabileceğimiz tüm fikirlerin kaynağıdır. (...)

Duyu ve sezgiler çok az rol oynar. Bilgimizin en büyük kısmı çıkarımlara ve ara fikirlere dayanır. Bilginin yerine onayı koymaya mecbur olduğumuz ve önermeleri emin olmadığımız halde doğru kabul ettiğimiz durumlarda ise fikirlerin doğru olma ihtimallerinin sebeplerini araştırmamız, incelememiz ve karşılaştırmamız gerekir. Her iki durumda da vasıtaları bulan ve doğru bi-

çimde uygulayan, birinin kesinliğini ve diğerinin doğru olma ihtimalini keşfeden şeye akıl deriz...

İnanç ve Akıl

Akıl hakkında daha önce söylenenlere göre şeyleri üçe ayırabiliriz: akla uygun olanlar, akli aşanlar ve akla aykırı olanlar. 1. Akla uygun olan önermelerin doğruluğunu inceleyerek veya algılar ve düşüncelerle elde ettiğimiz fikirleri izleyerek keşfedebiliriz ve doğal çıkarımla doğru veya olası olup olmadıklarını bulabiliriz. 2. Akli aşan önermeler, bu prensipler sayesinde akıl ile doğru veya olası olup olmadıkları hususunda çıkarım yapamadığımız önermelerdir. 3. Akla aykırı olanlar, açık ve şüphesiz olan fikirlerimizle çelişen veya uyuşmayan önermelerdir. Bu nedenle, Tanrı'nın varlığı akla uygundur; birden çok tanrının var olması akla aykırıdır; insanların dirilmesi akli aşar.

Bu öncüllere göre sanırım inanç ve akıl arasındaki ölçüleri ve sınırları belirleyebiliriz. Bu konudaki istek, dünyadaki büyük kargaşaların değilse bile en azından büyük tartışmaların ve hataların sebebi olabilir. Nereye kadar aklın, nereye kadar inancın kılavuzluğuyla ilerleyebileceğimiz sorunu çözümlene kadar boş tartışmalara devam edecek ve birbirimizi dini meselelerde ikna etmeye çalışacağız. (...)

Bu nedenle, burada zıddı olan inançla ayrılabilen akıl, bence insan zihninin algılar veya düşünme gibi doğal yeteneklerini kullanarak elde ettiği fikirlerden yapılan çıkarımlarla eriştiği önermelerin ya da doğruların kesinliğinin veya olasılığının bir keşfidir.

Diğer yandan inanç, aklın çıkarımlarıyla değil, Tanrı'dan gelenler gibi olağanüstü bir iletişim sayesinde elde edilen önermelerin onaylanmasıdır. Doğruların insanlar tarafından bu biçimde keşfedilmesine vahiy denir. (...)

Kesinliğini, apaçık önermelerde olduğu gibi sezgi yoluyla veya ispatlanmış bariz akıl çıkarımları ile elde ettiğimiz fikirlerin kabulü veya reddinin net biçimde algılanması üzerine bina ettiğimiz önermelerde onaylamak ve zihnimize yeni bir bilgi olarak eklemek için vahye ihtiyacımız yoktur. Çünkü bilgi doğal yollardan onları zihnimize yerleştirir veya zaten yerleştirmiştir; Tanrı gözlerimizin önüne sermediği sürece, herhangi bir şey hakkında muhtemelen elde edebileceğimiz en büyük teminat budur. Ayrıca mevcut bilgimizden daha büyük teminat olamaz, Tanrı'nın vahiyleri bunu gösterir. Bana göre, bu şekilde adlandırılan hiçbir şey basit bilgiyi sarsamaz veya alaşağı edemez veya kişinin anlama yetisi dahilindeki açık delillerle çelişen hiçbir şeyi akılcı biçimde doğru olarak kabul etmesini sağlayamaz. Çünkü böylesi

vahiyleri alan yeteneklerimiz sezgisel bilgimizin kesinliğiyle eşit olsa bile ondan daha kesin olamaz; açık ve kesin bilgilerimizle doğrudan çelişen hiçbir şeyi doğru kabul edemeyiz; örneğin tek cisim ve tek yer fikirleri o kadar örtüşür ve insan zihni bu örtüşmeyi o kadar açıkça algılar ki, bir cismin aynı anda iki uzak ve farklı yerde bulunduğunu iddia eden bir önermeyi, ilahi vahyin otoritesine dayansa bile onaylayamayız. Bu yüzden de hiçbir önerme ilahi vahiyler olarak alınamaz veya net sezgisel bilgilerimizle çelişiyorsa onaylanamaz. Çünkü tüm bu bilgilerin, delillerin ve onayların temellerini ve prensiplerini altüst eder. Bu durumda şüpheli önermeler bariz olanların önüne geçtiğinde doğru ve yanlış arasında hiçbir fark, dünyadaki inanılır ve inanılmaz şeyler, için hiçbir ölçü kalmaz ve kesin olarak bildiğimiz şeyler hata yapabileceğimiz şeylere boyun eğer. Bu nedenle, fikirlerimizin onayladığı veya reddettiği bariz algılamalarla çelişen önermelerin inanç meselesi olarak dayatılması boşunadır. Bu veya başka bir biçimde onayımızı değiştirmek mümkün değildir. Çünkü inanç bizi bilgimizle çelişen hiçbir şeye ikna edemez. (...)

Ama hakkında kusurlu nosyonlara sahip olduğumuz hatta hiçbir nosyona sahip olmadığımız birçok şey mevcuttur. Ayrıca geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki varlıkları hakkında, yeteneklerimizin doğal kullanımı ile hiçbir bilgi elde edemeyeceğimiz başka şeyler de vardır; doğal yeteneklerimizin keşfedebileceği sınırların dışında olan ve aklı aşan bu şeyler, ifşa edildiklerinde gerçekten de inanç meselesidirler. Bu nedenle, meleklerin Tanrı'ya karşı ayaklandıkları ve bu sebeple mutlu hallerini kaybettikleri bölüm, (ölülerin canlanacağı ve yeniden yaşayacağı) bölüm ve benzerleri aklın keşfedebileceği sınırların ötesinde olduğundan akılla doğrudan hiçbir ilgisi olmayan, sadece inançla ilgili meselelerdir. (...)

İnancın egemenliği akılla çatışmadan ve onu engellemeden buraya kadar erişir; aklı yaralamaz veya rahatsız etmez, aksine tüm bilgilerin ilahi kaynağından gelen doğruları keşfetmesine yardım eder ve onu geliştirir. Tanrı'nın ifşa ettikleri mutlaka doğrudur; bundan şüphe bile edilemez. İnancın asıl amacı budur ama bunun ilahi vahiy olup olmadığı konusunda akıl hüküm vermelidir. Akıl, insan zihninin ne daha az aşikâr olan bir şeyi kabul etmek için daha aşikâr olan bir şeyi reddetmesine ne de bilgi ve kesinliğe karşı olası olanı kabul etmesine izin verir. Geleneksel vahiylerin ilahi asıl biçimlerini koruduğuna, bize gelen kelimelerle ifade edildiğine ve bizim anladığımız anlamda olduğuna dair, akıl prensiplerinininki kadar açık ve kesin bir delil olamaz. Bu nedenle, aklın açık ve bariz emirleriyle çelişen veya bu emirlerle tutarlı olmayan hiçbir şey, aklın hiçbir şekilde dahil edilemeyeceği bir inanç meselesi olarak karşımıza getirilemez veya onaylanamaz. İlahi vahiyler tüm

fikirlerimizden, önyargılarımızdan ve ilgilerimizden daha üstündür ve tam bir onayla kabul edilmeyi hak eder. Aklın inanca bu biçimde boyun eğmesi bilginin nirengi noktalarını yok etmez, aklın temellerini sarsmaz, aksine, yeteneklerimizi bize bahşedildiği amaçla kullanmamıza izin verir.

İnanç ve akıl bölgeleri bu sınırlarla birbirinden ayrılmazsa, dini meselelerde akla hiç yer kalmaz ve dünyadaki çeşitli dinlerde bulunan aşırı fikirler ve seremoniler artık suçlanamaz. Çünkü akıl karşısında inancı aşırı biçimde övmek, bence, insanoğluna hükmeden ve onu bölen neredeyse tüm dinleri dolduran saçmalıkların nedeni olabilir. Çünkü insanlara dinle ilgili şeylerde akıllarına danışmamaları yönünde bir prensip öğretilmiştir. Tüm bilgilerinin prensiplerine ve akliselime bariz biçimde ters olsa da hayallerini ve tabii batıl inançlarını serbest bırakırlar ve böylece öyle garip fikirlere ve aşırı uygulamalara sürüklenirler ki, akli başında bir kişi onların ahmaklıklarına şaşırıp kalır; onların ağırbaşlı, iyi bir insan için saçma ve saldırganca olduğunu düşünmeden edemez ve büyük ve bilge Tanrı tarafından kabul edilmekten çok uzak oldukları hükmünü verir. Böylece bizi hayvanlardan ayırması ve akıllı yaratıklar olarak kendine özgü biçimde vahşiler karşısında yüceltmesi gereken din, insanların en akıldışı olduğu ve hayvanlardan bile akılsızca davrandıkları bir alan haline gelir. *Credo, quia impossibile est* (İnanıyorum çünkü imkânsız) sözü iyi bir insan için bir gayret gösterme esprisidir ama insanlar için fikirlerini veya dinlerini seçmek için çok kötü bir kuraldır. (...)

Fırsattan istifade, üçüncü bir onay zeminini göz önüne almak istiyorum; inanca veya akla güvendiğimiz kadar güvendiğimiz ve bazı insanlarla aynı otoriteye sahip olan bu zemin coşkudur; aklın yanında durur ama o olmadan vahyi yükseltir. Etkili olduğunda hem akli hem de vahyi alır götürür ve onların yerine insanın kendi dimağının temelsiz hayallerini koyar ve bunların hem fikir hem de fiil için bir temel olduğunu varsayar.

* John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, Oxford, The Clarendon Press; 1894, cilt I, s. 13-14, 27-28, 37-38, 121-122, cilt II, s. 387, 412-413, 415-416, 420-421, 423, 425-427, 430.